

2. A KÖZÉPKOR

2.1. AZ ISZLÁM VILÁG

2.1.1. Mohamed tanításai és a Korán; az arab hódítás és feltartóztatása Európában

Kronológia

622

📍 Mohamed menekülése 📍 Mekkából Medinába (hidzsra). A 🗓️ muszlim időszámítás kezdete.

7. század

Perzsia, Mezopotámia, Egyiptom elfoglalása (Omár 🗓️ kalifa).

732

A 📍 poitiers-i csata. Martell Károly megállította az arab előrenyomulást.

Személy

Mohamed (570–632):

az iszlám vallás megalapítója. Szüleit korán elveszítette, apai nagybátyja nevelte fel. 20 éves korában elvette egy vagyonos kereskedő özvegyét. Sok éven keresztül látomásai voltak, Gábriel arkangyal jelent meg előtte, amikor 40 éves volt, s azzal bízta meg, hogy óvja az embereket Allah haragjától és legyen népének prófétája. Fellépett a sokistenhit ellen, egyedülként Allahot ismerte el. Tanításait az iszlám szent könyve, a Korán tartalmazza. Medinában halt meg, mennybemenetelének egyik állomása Jeruzsálem.

Fogalmak

Iszlám (Isten akaratában való megbékélés):

Mohamed által alapított világvallás. A hívő muszlimoknak öt alapvető parancsot kell betartani:

1. Allahban, az egyetlen istenben s az ő prófétájában, Mohamedben való hit.
2. Napi ötszöri ima Mekka felé fordulva.
3. A ramadán havi böjt megtartása.
4. Kötelező alamizsnálkodás, a szegények támogatása.
5. Mekкаи zarándoklat.

A vallás számos más előírást is tartalmaz: pl. a hit terjesztését. Ez a dzsihád, a szent háború.

A vallásnak nem alakult ki bonyolult hittana, és nem jött létre egyházi hierarchia.

A világ népességének kb. negyede követi az iszlám hitet. A kereszténység után a második legnagyobb vallás.

Muszlim, muzulmán:

az a személy, aki átadja magát Istennek, azaz az iszlám híve.

Kalifa (= utód, követő):

Mohamed utóda, az iszlám világ vezetője, aki vallási és világi vezető egy személyben.

Korán (hirdetések, olvasmány):

az iszlám szent könyve. A 114 fejezet (szúra) Mohamed kijelentéseit, tanításait tartalmazza, amelyeket tanítványai közvetlenül halála után jegyeztek le. Végző formáját a 7. század közepén nyerte el. Olvasása minden hívő számára kötelező.

Síiták (Ali pártja):

az iszlám vallás egyik irányzata, amely utódként csak a Mohamedtől és Alitól (veje) származó kalifákat fogadja el. Leginkább Iránban terjedt el, de pl. Irak lakóinak 65%-a síita, 30%-a szunnita.

Szunniták (szunna = hagyomány):

az iszlám vallás másik irányzata. Ők „a bevett szokás és a közösség” követői, ami a próféta cselekedeteinek, életmódjának a követésére utal. Jóval elterjedtebb, mint a síita (pl. Líbia lakosságának 97%-a szunnita).

Dzsihád (= erőfeszítések Isten útján):

egyik értelmezése szerint a hit védelmét, a „szent háborút” jelenti.

A szélsőséges iszlám fundamentalista szervezetek leggyakoribb értelmezése: a kard általi szent háború vagy felfegyverkezett harc az isteni úton.

A 20. század hetvenes éveitől radikális iszlamista szervezetek a dzsihádöt eszméik középpontjába emelték, és mint a muszlimok elsődleges kötelességét nevezik meg.

Eredetileg a dzsihád a saját negatív tulajdonságainkkal szembeni harcot jelenti.

Mecset (meszdsid, eredetileg a földre borulás helye):

a muszlimok temploma. Kisebb, mint a dzsámi, és nincs benne szószék.

Dzsámi:

a muszlim vallásúak temploma. Berendezése egyszerű, egy szószékből és a köveztetett szőnyegekből áll. A dzsámiban kőtábla vagy fülke jelzi Mekka irányát, a hívők arra fordulva imádkoznak, térdre, illetve arcra borulva. A padozatot imaszőnyegekkel borítják. A falakat kalligráfiával (díszes írás) írt Korán-idézetek, csipkeboltozatok díszítik. A dzsámi mellé henger alakú karcsú tornyot, minaretet építenek. Hazánk legszebb dzsámija Pécsen van, a török uralom emlékét őrzi.

Müezzín:

az a személy az iszlám vallásban, aki a mecset erkélyéről elénekli az imára hívó szöveget a pénteki közösségi ima, valamint a napi ötszöri (hajnali, déli, kora délutáni, napnyugtakeri és esti) imádság előtt.

Topográfia

Arab Birodalom:

az iszlám vallás által egyesített arab törzsek hódító hadjáratokba kezdtek a 7. század folyamán, melynek keretében rövid idő alatt elfoglalták Szíriát, Palesztinát, Egyiptomot és Perzsiát, később egész Észak-Afrikát és Közép-Ázsiát. A 8. század elején meghódították Hispániát is (a mai Spanyolország és Portugália), viszont nyugaton Poitiersnél, keleten pedig Konstantinápolynál sikerült feltartóztatni a hódító arabokat.

Mekka:

Mohamed szülőhelye, a legjelentősebb iszlám zarándokhely. Az iszlám világ szent helye, a „hitetlenek” elől ma is elzárt város. Itt található a szent Kába-kő.

Poitiers:

itt győzte le Martell Károly az Ibériai-félsziget felől Európába betörni szándékozó arabokat 732-ben.

Konstantinápoly: lásd: 1.1.3.

2.2. GAZDASÁG, TÁRSADALOM, ÁLLAM

2.2.1. Az uradalom, a földbirtokosok és jobbágyok kötelességei és jogai

Kronológia

476–1492

A középkor időszaka.

Fogalmak

Majorság (allódiium):

a földesúr saját kezelésében maradt birtoka, amely elkülönült a jobbágytelkes résztől, és robottal műveltette meg. A fellendülő árutermelés miatt a földesurak növelték az allódiium területét a közös használatú részek és a jobbágytelkek rovására.

Jobbágy:

a feudális társadalomban a szabad parasztok, a volt colonusok és a felszabadított rab-szolgák jogállásának egységesülésével létrejött társadalmi csoport. Nyugat-Európában ez a folyamat a 4. században kezdődött és a 10. századra fejeződött be. A földesúr tulajdonában lévő telek használata fejében különböző szolgáltatásokkal tartoztak: robot, terményjáradék, pénzjáradék. Adóztak az államnak és az egyháznak (tized) is. Adókötelességük teljesítése után engedélyezték számukra a szabad költözést. Magyarországon a 12. században még így nevezték a magyar királyság főméltóságait. (Az Aranybulla is ezt a kifejezést használja. A szó eredeti jelentése: „valaminek a legjobbjá”).

Zsellér:

telekkel nem rendelkező vagy 1/8 jobbágyteleknél kevesebbel rendelkező jobbágy. Nyugat-Európában a 10. századtól a jobbágyság differenciálódott. Az elszegényedettek közül voltak, akik elvesztették telküket és napszámosná váltak.

Robot (= szolgaság, munka):

feudális munkajáradék. Nyugat-Európában elsősorban a feudalizmus korai szakaszára jellemző. Kelet-Közép-Európában azonban tovább fennmaradt.

A 16. századtól a majorságok növekedése miatt a földesurak egyre több munkát követeltek, ezért Mária Terézia 1767-es úrbérrendeletében szabályozta az éves robot mennyiségét. Magyarországon az 1848. évi áprilisi törvények törölték el. Nyugat-Európában ez korábban megtörtént: Angliában a 14. században, Franciaországban 1789. augusztus 4-én az Alkotmányozó Nemzetgyűlés kimondta a kötött jobbágyi minőség, a robot megszüntetését.

A jobbágyfelszabadítás a liberális eszmerendszer fontos eleme volt.

Jobbágytelek:

házhelyből, szántóföldből és rétből állt, amelyhez hozzá tartozott a közös használatú részek (pl. erdő, legelő stb.) használati joga. Nagysága Európában és Magyarországon is falvanként változott. Szokásos terjedelme német területen 40, nálunk 24-48 hold között volt (egy család megélhetési területe). A jobbágytelek az idő folyamán aprózódott. A jobbágyfelszabadítás idején Magyarországon a negyed telek volt a leggyakoribb.

Uradalom:

a nagybirtok egésze. A majorság, a jobbágytelkek és a közösen használt területek tartoztak bele. Középpontjában az udvarház, a földbirtokos lakhelye állt (később vár vagy lakótorony).

Faluközösség:

a jobbágyok közös földhasználaton alapuló közössége. Élén választott bíró állt, az urat az intéző képviselte.

Önellátás:

a korai feudalizmusra jellemző gazdálkodási forma. Az uradalom szinte minden mezőgazdasági és ipari terméket helyben állított elő. Nagyon keveset termeltek piacra.

Kétnyomásos gazdálkodás:

a megművelt területek két részre osztása. Az ugar a bevetetlen rész volt, amit pihentettek.

Háromnyomásos gazdálkodás:

a 10-11. századtól elterjedő művelési mód. A termőterületet három részre osztották: őszi vetés, tavaszi vetés, ugar.

Nehézeke:

mélyebb szántást lehetővé tevő, a föld termőképességét növelő, fém alkatrészekkel ellátott eketípus.

Szügyhám:

a nyakhámot felváltó, a ló szügyéhez erősített hám, amely az igavonás megkönnyítését eredményezte.

Vízimalom:

használat a keresztes hadjáratokat követően terjedt el Európában. Hatására bontakozott ki a középkori technikai forradalom. Alkalmazását elősegítette a bütykös tengely feltalálása. Használták őrlésre, papírgyártáshoz, bőrkikészítésre, fűjtatók működtetésére, fűrészelésre.

↑ 2.2.2. Az uralkodói hatalom és korlátai (hűbériség, rendiség, rendi monarchia)

Kronológia

1215

A 🇬🇧 Magna Charta Libertatum kiadása (I. Földnélküli János) 📍 Angliában.

Fogalmak

↑ Hűbériség:

a feudális függés alapja. A senior (**hűbérúr**) és a **vazallus** (hűbéres) közötti jogviszony. A hűbéri viszonyba lépés ünnepélyes szertartással történt. Az uralkodó lett a legfőbb hűbérúr, a feudummal rendelkező réteg pedig nehézfegyverzetű katonaként szolgált, mentességet (immunitas) és kiváltságokat (privilegium) élvezett.

Feudum (= hűbérbirtok):

a hűbéresnek (vazallus) szolgálat fejében adott örökíthető földbirtok (a 9. századtól vált általánossá). A hűbér birtokjoga a vazallust, tulajdonjoga a seniort illette meg. A hűbéres tovább is adhatta a birtokot, és így hűbérúrrá (senior) vált, így alakult ki a hűbéri lánc. A hűbérbirtoknak többféle formája létezett, pl. benefícium.

↑ Feudalizmus:

a felvilágosodás idején a középkor politikai és társadalmi rendszerének jelölésére létrehozott fogalom, alapja a föld birtoklása, amely meghatározta a társadalomban elfoglalt helyet, társadalmi kapcsolatokat. Helyette napjainkban egyes történészek az uradalmi rendszer kifejezést használják.

Benefícium (= jótétemény, kedvezmény):

az uralkodó által adományozott birtok, amelyet kezdetben főleg katonai és hivatali szolgálat fejében kaptak. Nem volt örökölhető. Nagysága változó volt, a 100-200 jobbágytelket is elérhette.

↑ Magna Charta Libertatum (= nagy szabadságlevél):

Angliában kiadott királyi oklevél (1215), amely beleszólást biztosított a főnemesség számára a hatalomba. Ezentúl királyi bíró és sheriff csak az országos jogot ismerő személy lehetett. Szabályozta az adózást, a bírászkodást (szabad ember elítéléséhez tárgyalásra, fogságba vetéséhez bírói ítéletre volt szükség). Az oklevél megerősítette London város

kiváltságait. Az ellenállási záradék 25 báró számára lehetővé tette, hogy az uralkodót kényszerítsék az oklevélben foglaltak betartására.

Rendek:

Európában a 13. századtól kialakuló, egymástól elkülönülő, azonos jogállású és azonos érdekekkel bíró társadalmi csoportok. A nemesség, a polgárság és az egyház alkotott rendet.

Rendi monarchia:

az uralkodó és a rendek együttesen gyakorolják a hatalmat (rendi **dualizmus**). A rendek jogköre az adók megajánlása, a törvények előkészítése és elfogadása volt.

Rendi gyűlés:

a hatalom gyakorlásának színtere. Jogkörébe tartozott a törvényhozás, valamint a hadsereggel és az adózással kapcsolatos kérdések.

Angliában három rend vett részt a gyűlésen (parlament): A főurak és a lovagok alkották a nemesség rendjét (fő- és köznemesség). Rajtuk kívül a papság és a városi polgárok vettek részt a döntéshozatalban. Együttesen ülészttek, de két ház volt (lordok háza és közösségek háza).

Franciaországban szintén három rend volt: papság, nemesség és a harmadik rend.

États-Généraux:

francia általános rendi gyűlés. IV. (Szép) Fülöp (1285–1314) uralkodása alatt jött létre a tartományi rendi gyűléssel párhuzamosan. A király akaratából hozták létre. Itt a rendek külön, három kúriában ülészttek, és mindegyik egy-egy szavazattal rendelkezett.

Cortes:

a rendi gyűlés elnevezése az Ibériai-félszigeten. Négy kamarából állt (egyháziak, világi főurak, köznemesek, polgárok), amelyek külön ülészttek.

A rendi gyűlések összehívási módja, gyakorisága gyakran tisztázatlan volt, ezért az uralkodók visszaéltek a szabályozás hiányával. Az abszolutista kormányformák idején a rendi gyűlést nem hívták össze (pl. Franciaországban 1614 és 1789 között).

Topográfia

Anglia:

Britannia néven a Római Birodalom egyik provinciája volt. A 10. században vált királysággá.

Franciaország:

területe Gallia néven a Római Birodalom egyik provinciája volt. Később a Frank Birodalom területéhez tartozott. A 10. században vált királysággá a Capeting-dinasztia vezetésével.

2.2.3. A középkori város és lakói, a város kiváltságai, a céhek, a helyi és távolsági kereskedelem

Kronológia

1347

A nagy 🦠 pestisjárvány kezdete.

Fogalmak

Város:

kereskedelmi, ipari, pénzügyi központ. A mezőgazdaság fejlődése, a középkori technikai forradalom a gazdasági életben az áruterelés és pénzgazdálkodás kialakulását eredményezte. A kereskedelem fejlődésével létrejöttek azok a közösségek, amelyek a földesurakkal szemben kiharcolták önállóságukat, jogilag elkülönültek a földesúrtól, amit a település köré épített fallal is nyilvánvalóvá tettek.

A város védelmi, hatalmi, kulturális funkciót látott el. A 12. századtól nagy építkezések indultak, egyházi és világi épületeket egyaránt emeltek (lásd: 2.3.3. román stílus, gótika). A megerősödött települések városállamokká váltak: pl. Firenze, Velence.

Kommuna:

városlakók védelmi szövetsége, a város ügyeit egy választott testület intézte (önkormányzat). A város különböző gazdasági (vásártartási jog, árumegállítási jog, vámmentesség) és politikai (pallosjog, bíraskodási jog, városi őrség tartásának joga, plébánosválasztás) privilégiumokat kaphatott, adókötelezettségét egy összegben fizethette a királynak/császárnak.

Polgár:

a középkori városok lakosait nevezték polgároknak. Kiváltságaik közé tartozott az évente egy összegben való adófizetés.

Városi önkormányzat:

a városok élén a városi tanács (senatus) és az általa választott polgármester állt. Saját hatáskörben intézték a város ügyeit. Övék volt a bíraskodás, a rendfenntartás, az adóztatás joga, maguk választhatták plébánosukat.

Járványok:

olyan vírusos, bakteriális megbetegedések, melyek gyorsan és könnyen képesek emberről emberre, akár nagy területen is elterjedni. A középkorban a legpusztítóbb a pestis volt. Az első pestisjárvány 1347–1353 között pusztított Európa déli részén, legfőképpen a kikötővárosok környékén, illetve Észak-Afrikában. Ez volt a középkor egyik legfélelmetesebb betegsége: több mint 10-szer többen haltak meg pestisben, mint a korszak csatáiban.

Hospes (= vendég):

olyan személy, aki egy addig megműveletlen területen telepedett le, és a föld megművelése fejében kiváltságokat élvezett. A művelt föld után kedvezményes szolgáltatásokkal és adóval tartozott (robotot általában nem kellett végeznie). A hospesközösségek önkormányzattal rendelkeztek, bírákat maguk választották, megillette őket a plébánosválasztás joga, vásárokat tarthattak. Magyarországon a 13. században a külföldről hazánkba települt iparosok elnevezésére is használták. A 14. századtól ezek a jogok képezték az alapját a kialakulóban lévő városi, illetve az egységes jobbágyi jogoknak.

Hanza-kereskedelem:

1161-ben a balti kereskedővárosok szövetségre léptek egymással (pl. Lübeck, Hamburg, Bréma), amely szabályozta a balti és az északi kereskedelmet, egységes súly- és pénz-

rendszert vezetett be. Fénykorában mintegy 200 tagja volt. A Hanza-kereskedelem fő áruajtái: gabona, hal, só, bor, illetve fa és prém. A 15. század végétől hanyatlásnak indult. 1669-ben szűnt meg.

Levantei kereskedelem (levante = kelet):

a keleti területekkel folytatott kereskedelem elnevezése. Már az ókorban is jelentős szerepet kaptak a keletről hozott áruk. Ezek szállítása a keresztes hadjáratokat követően az itáliai városállamok kezébe került (Velence, Genova). Miután a török 1453-ban elfoglalta Konstantinápolyt, megadóztatta a levantei kereskedőket. A földrajzi felfedezéseket követően a városállamok hanyatlásnak indultak. Fő áruajtái luxuscikkek (pl. szőnyeg, selyem, fűszer), fegyver, illetve posztó.

Céh:

az iparosok szakmánkénti gazdasági, vallási, kulturális, katonai és szociális szervezete, amely saját előírásai szerint működött. Szabályozták a termelés egész folyamatát, akadályozták a verseny kialakulását, visszaszorították a kontárok tevékenységét. A tagok nem voltak egyenrangúak, a tisztségviselőket az önálló műhellyel rendelkezők közül választották. A céh tagjai városvédelmi feladatokat is elláttak, valamint gondoskodtak az özvegyekről és árvákról.

Az azonos mesterséget űzők egy utcában laktak.

Magyarországon a 14. században jöttek létre az első céhek (a legrégebbi céhlevél 1307-es), és csak a kiegyezés utáni gazdasági fellendülés következtében (1872) szűntek meg.

Mester:

a céhes szervezet élén álló vezető. Meghatározott időre, választás útján került tisztségébe. Ő képviselte a céhet.

Céhmester:

olyan iparos, aki saját műhelyében segédekkel dolgozik. A céh teljes jogú tagja, aki hosszú idő után nyerhette el a tagságot. Végigjárta a céhmesterséghez vezető összes lépcsőfokot, és elkészítette „műalkotását” a mesterremeket, amelyet a céh mesterei szigorú szemlének vetettek alá.

Legény, segéd:

olyan iparos, aki más műhelyében dolgozott. Ez idő alatt sajátította el az adott szakma lényeges elemeit. Az inasidő hosszú éveit követően szokás volt külföldi (szakmai) vándorútra indulni, hogy a mesterségbeli tudásukat sokoldalúbbá tegyék.

Inas:

a céhmester házában ellátás és kvártély fejében élő kiskorú tanuló.

Topográfia

Velence:

az Adriai-tenger öblében elterülő lagúnaváros a középkori Európa egyik nagyhatalma volt. Államformája köztársaság, vezetője a dózse. Legnagyobb ellenfele Genova, aminek

flottáját 1381-ben megsemmisítette. A Könyves Kálmán által meghódított dalmát városok feletti uralom megszerzéséért a Magyar Királysággal is több háborút vívott. 1453 után Genovához hasonlóan hanyatlani kezdett. *Őnállósága Napóleon hódításakor szűnt meg (1796). 1815-től 1866-ig osztrák fennhatóság alatt állt. 1866-tól az egységes Olaszország része.*
Műemlékei: Szent Márk-székesegyház, Campanile, Dózsepalota, Sóhajok hídjá.

Firenze:

város az Arnó folyó által kettészelt síkságon. 1000 táján indult fejlődésnek, 1183-ban szabad kommunává alakult. Kereskedelme és textilipara révén meggazdagodott és az európai kultúra bölcsőjévé vált. A nagy változást a Mediciek hatalomra jutása hozta. Lorenzo Medici alatt Európa egyik gazdasági és kulturális központja volt. *1737-ben a Medicieket a Lotharingiai-dinasztia váltotta, majd 1860-ban az Olasz Királysághoz csatolták a várost. 1865-től 1871-ig az ország fővárosa volt.*
Műemlékei: Dóm, Harangtorony, Keresztelőkápolna, Uffizi.

Flandria:

már a középkorban is fejlett iparral (posztó), és jelentős városokkal (Brugge, Ypern, Lille) rendelkező fontos kereskedelmi központ volt. Többször cserélt gazdát: tartozott Ausztriához, Franciaországhoz, Hollandiához. *Az 1830-as forradalom után Belgium része lett.*

2.3. EGYHÁZ ÉS KULTÚRA EURÓPÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

2.3.1. Az egyházi hierarchia, az egyházi intézményrendszer, a szerzetesség Európában és az Árpád-kori Magyarországon

Kronológia

1054

Egyházszakadás a kereszténységben belül, ami a római katolikus és a görög ortodox egyház létrejöttéhez vezetett.

Személyek

Szent Benedek (480–547):

a bencés rend alapítója. Monte Cassinóban egy régi erőd és egy hajdani szentély romjaiból kolostort építtetett, amely szimbólummá vált a történelemben („Isten hegyre épített városa”), és benne egységes szabályokhoz (regula) igazodó közösséget hozott létre. Szent Benedek Európa védőszentje.

Szent Domonkos (1170–1221):

1216-ban alapította meg a róla elnevezett kolduló rendet.